

Joanna Piątkowska-Matecka

 [HTTPS://ORCID.ORG/0000-0002-2269-2736](https://orcid.org/0000-0002-2269-2736)

Anna Hyrchała

 [HTTPS://ORCID.ORG/0000-0001-8749-1583](https://orcid.org/0000-0001-8749-1583)

Olha Synkovska

 [HTTPS://ORCID.ORG/0009-0003-7053-0269](https://orcid.org/0009-0003-7053-0269)

Anna Mucha

 [HTTPS://ORCID.ORG/0000-0002-1525-3495](https://orcid.org/0000-0002-1525-3495)

Zwierzęta w gospodarce społeczności kultury strzyżowskiej – przykład osady w Horodle (stan. 11), pow. hrubieszowski, woj. lubelskie

Animals in the Economy
of the Strzyżów Culture Community – an Example
of a Settlement in Horodło (site 11),
Hrubieszów Poviát, Lubelskie Voivodeship

Abstrakt: Celem pracy jest podsumowanie stanu wiedzy na temat znaczenia zwierząt w życiu społeczności kultury strzyżowskiej zamieszkujących we wczesnej epoce brązu (2000/1950–1600 p.n.e.) obszary wschodniej części Wyżyny Lubelskiej i południowo-wschodniej Wyżyny Wołyńskiej. Uwzględniono dotychczasowe wyniki analiz zwierzęcych szczątków kostnych z osad tej kultury, jak również zaprezentowano wyniki nowych badań archeologicznych i archeozoologicznych przeprowadzonych na stanowisku nr 11

w Horodle. Podstawą gospodarowania zwierzętami była hodowla gatunków domowych, głównie zwierząt przeżuwających (bydło, owca i koza), w mniejszym stopniu świnia. Użytkowano także konie, których szczątki częściej i liczniej występowały na osadach zlokalizowanych we wschodniej części zasięgu kultury strzyżowskiej. W niewielkim stopniu hodowlę uzupełniano łowiectwem ssaków dzikich (jeleń, sarna, dzik) i ptaków (cyranka, gęś) oraz rybołówstwem (szczupak, ryby z rodziny karpowatych).

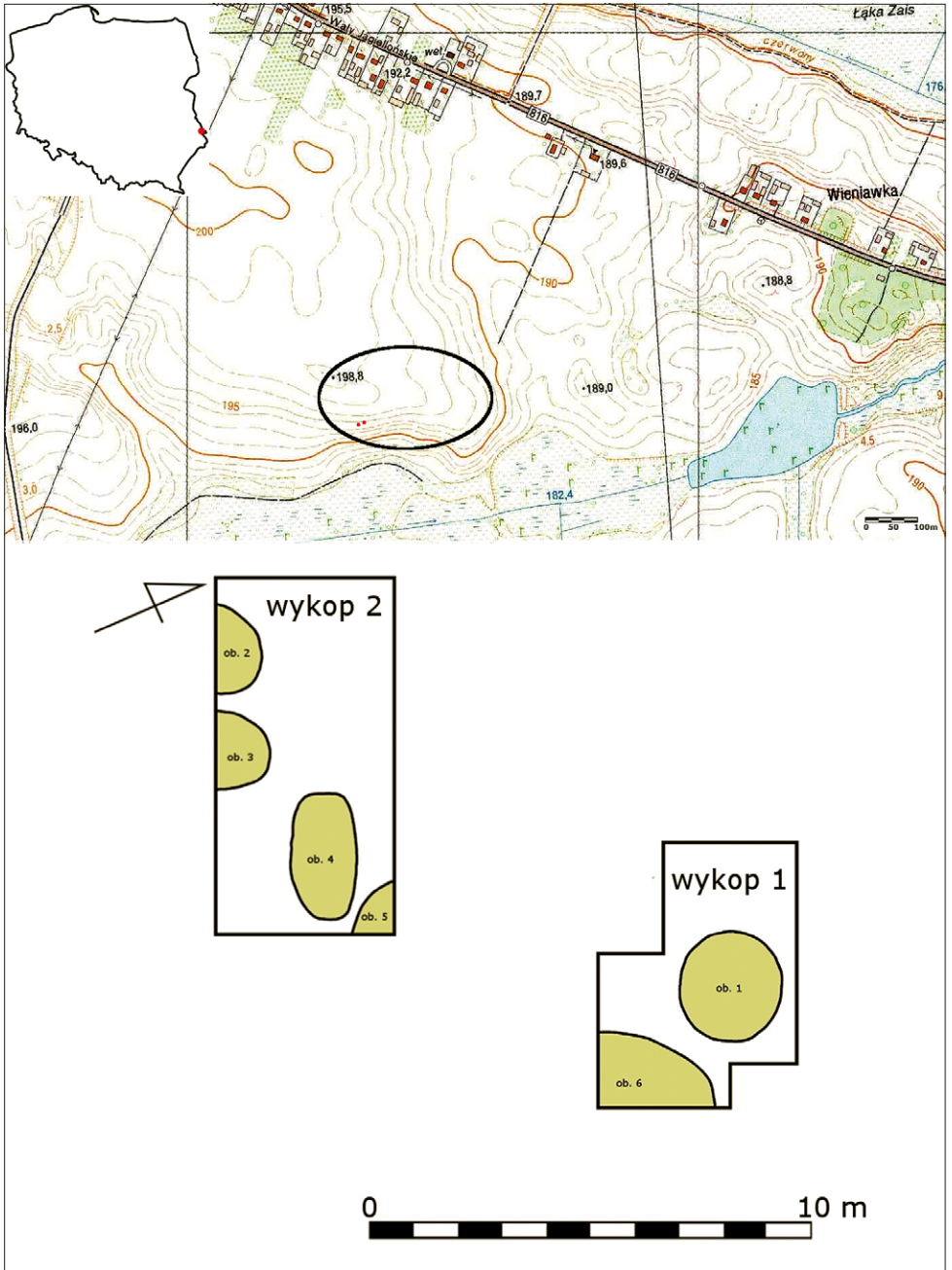
Słowa kluczowe: wczesna epoka brązu, kultura strzyżowska, szczątki kostne, gospodarka, hodowla, łowiectwo

Wstęp

Kultura strzyżowska rozwijała się we wczesnej epoce brązu (2000/1950–1600 p.n.e.) na terenach rozciągających się od wschodniej części Wyżyny Lubelskiej po południowo-wschodni Wołyń. Wydzielono ją na podstawie analiz materiałów pochodzących z przedwojennych i powojennych badań archeologicznych przeprowadzonych na eponimicznym stanowisku nr 1 w Strzyżowie. Pierwotnie łączono ją z kręgiem kultur ceramiki sznurowej (Podkowińska 1936; 1960; Głosik 1961; 1968), a w 1959 r. wyodrębniono jako samodzielną jednostkę w randze kultury archeologicznej (Sulimirski 1957–1959; Gardawski 1959; Głosik 1968; Bargieł 1991). Mimo że od momentu wydania pierwszego monograficznego opracowania kultury strzyżowskiej (Głosik 1968) odnotowano znaczny przyrost bazy źródłowej, nadal nie jest ona dobrze poznana. Sytuacja lepiej przedstawia się w przypadku znalezisk grobowych (Bargieł 2006; Hyrchała 2015; 2021), chociaż dotychczas nie przebadano w szerokim zakresie żadnego ze znanych co najmniej 23 cmentarzysk. Na jednym z większych – w Raciborowicach-Kolonii, wyeksplorowano jedynie 27 grobów (Ślusarski, Ślusarska-Polańska 1989). Jeszcze słabiej rozpoznana jest sytuacja na stanowiskach osadniczych, szczególnie na terenie ziem polskich w porównaniu z obszarami Wyżyny Wołyńskiej, gdzie w większym stopniu poznano charakter zabudowy i rozplanowanie osad (np. Zozów, Ozlijew, Murawica, Stawki, Młynów; Svesznikov 1990).

Na terenie ziem polskich, a szczególnie w regionie hrubieszowskim obiekty osadowe związane z kulturą strzyżowską odkryto na nielicznych stanowiskach – w Gródku (stan. 6), gdzie przebadano jamę zasobową (Niedźwiedz, Panasiewicz 1995) i w Jankach Dolnych (stan. 11), gdzie odsłonięto kolejne obiekty (Zakościelna, Gurba 1996; Koman, Niedźwiedz 1998; Niedźwiedz 1999). Jedyne ślady interpretowane jako pozostałości budynku mieszkalnego pochodzą z badań na stanowisku nr 5 w Hrubieszowie-Podgórzu (Niedźwiedz, Panasiewicz 1994). W świetle dotychczasowych wyników badań uważa się, że osady lokowano w eksponowanych miejscach, np. na południowych stokach wyniesień, cyplach i w zakolach rzek (Taras 2007).

Mała liczba badań i nikły stan rozpoznania stanowisk osadniczych wpływa również na skromny zasób źródeł archeozoologicznych, a tym samym niewielki zbiór informacji dotyczących znaczenia zwierząt w gospodarce prowadzonej przez społeczność kultury strzyżowskiej (Głosik 1968; Nowak 1968; Hyrchała 2015). Nieliczne dane, nieoparte szczegółowymi analizami, doprowadziły do powstania różnych uogólnień i stwierdzeń funkcjonujących w literaturze. Uważa się między innymi, że egzystencja społeczności strzyżowskich w warunkach wyżyn lessowych umożliwiała prowadzenie intensywnej i wysoce wydajnej gospodarki rolniczo-hodowlanej i że była ona analogiczna do gospodarki prowadzonej przez ludność kultury mierzanowickiej w zachodniej Małopolsce (Taras 2007). Mała liczba analiz źródeł archeobotanicznych i archeozoologicznych z osad kultury strzyżowskiej

Ryc. 1. Lokalizacja stanowiska nr 11 w Horodle, plan wykopów i obiektów (oprac. A. Hyrchała).

uniemożliwia weryfikację tych spostrzeżeń. Znane są jedynie wyniki badań materiałów kostnych ze Strzyżowa, ogólna informacja na temat szczątków kostnych z jednej jamy z Krasnegostawu (Gurba 1956) i uśrednione dane ze stanowisk z terenu Ukrainy (Svesznikov 1990: 72–73; Ochrimenko i in. 2017).

Jesienią 2018 r. przeprowadzono ratownicze prace wykopaliskowe na stanowisku nr 11 (obszar AZP 85–95/33) w Horodle. Stanowisko to odkryto już w 1984 r., podczas prospekcji powierzchniowej prowadzonej przez Sławomira Jastrzębskiego (Ryc. 1). Jest ono położone na eksponowanym terenie, w strefie krawędziowej doliny cieką Wieniawka, na południowym stoku, w obrębie mezoregionu Grzędy Horodelskiej w zachodniej części Wyżyny Wołyńskiej (Kondracki 2001). Podczas badań wykopaliskowych zarejestrowano głównie ślady osadnictwa kultury strzyżowskiej. Stanowią one kolejny przyczynek do poznania osadnictwa społeczeństw tej kultury oraz, dzięki wynikom analizy archeozoologicznej, znaczenia zwierząt w gospodarce. W niniejszym opracowaniu przedstawiono wstępne wyniki badań archeologicznych i przede wszystkim archeozoologicznych, które wykorzystano jako element służący do podsumowania dotychczasowego stanu wiedzy na temat osadnictwa, hodowli i łowiectwa wśród społeczeństw strzyżowskich.

Materiał i metody badawcze

Zwierzęcy materiał kostny pochodzi ze stanowiska nr 11 w Horodle, gdzie przebadano obszar o powierzchni 63 m² (Ryc. 1). Założono trzy wykopy i odsłonięto pięć obiektów kultury strzyżowskiej i jeden (nr 5) o nieokreślonej przynależności kulturowej, chronologii i funkcji. Wśród obiektów kultury strzyżowskiej cztery stanowiły jamy zasobowe lub śmietniskowe (nr 1–4), a jeden miał charakter mieszkalny (nr 6). Część fragmentów kostnych pochodziła z warstwy kulturowej.

Materiał reprezentował różne rodzaje szczątków. W większości były to resztki pokonsumpcyjne, co potwierdza zróżnicowanie gatunkowe i anatomiczne fragmentów kostnych oraz stan ich zachowania w formie drobnych, pokruszonych, wiórowatych elementów, choć bez widocznych śladów obróbki kulinarnej. Stan zachowania szczątków można określić jako stosunkowo słaby, na co wskazuje odsetek kości oznaczonych taksonomicznie i anatomicznie, wynoszący jedynie 43,1%. Poza resztkami pokonsumpcyjnymi w obiekcie nr 1 odkryto część szkieletu bydła, który wyróżniał się bardzo dobrym stanem zachowania, a w obiekcie nr 2 znaleziono igłę kościaną.

Podczas analizy archeozoologicznej zastosowano standardową procedurę analityczną (Lasota-Moskalewska 2008; Reitz, Wing 2008; Gifford-Gonzales 2018). Kości oznaczono pod względem gatunkowym i anatomicznym. Ocenę ilościową przeprowadzono przy zastosowaniu metody globalnej liczby szczątków. Wiek bydła ustalono na podstawie oceny starcia uzębienia (Lutnicki 1972), a płęć korzystając ze wskaźników proporcji kości odcinka metapodialnego (Howard 1963). Wiek pozostałych gatunków oznaczono na podstawie oceny stopnia zrośnięcia się

trzonów z nasadami kości długich (Kolda 1936). Wykonano pomiary kości według metod zunifikowanych przez Driesch (1976). Wymiary długościowe kości bydła użyto do obliczenia wysokości w kłębie, stosując przy tym współczynniki według Focka (1966) i Matolcsiego (1970). Do oceny morfologii tego gatunku zastosowano również metodę skali stupunktowej stworzoną przez Lasotę-Moskalewską (1980).

Charakterystyka obiektów nieruchomości i ruchomych ze szczególnym uwzględnieniem zwierzęcych szczątków kostnych

OBIEKT 1 (wykop 1) stanowił jamę zasobową o trapezowatym profilu i wymiarach w rzucie poziomym 250 x 250 cm. Odkryto go pod warstwą oraniny na głębokości 30 cm, a wypełniony był szaroczną ziemią przemieszaną z lessem. W wypełniku obiektu odkryto fragmenty ceramiki, rozcieracz kamienny i fragment płyty szlifierskiej oraz część szkieletu bydła i fragmenty kostne o cechach pokonsumpcyjnych (Ryc. 2).

Szkielet bydła znajdował się na głębokości 50–100 cm. Przyporządkowano do niego następujące elementy anatomiczne (Tabela 1):

Kości głowy. Reprezentowane były przez 21 pokruszonych fragmentów części mózgowej i twarzowej czaszki pochodzącej z jednej głowy. Znalaziono też dwie zachowane prawie w całości gałęzie żuchwy wraz z szeregiem zębów oraz cztery zęby przed- i trzonowe czaszkowe i trzy siekacze.

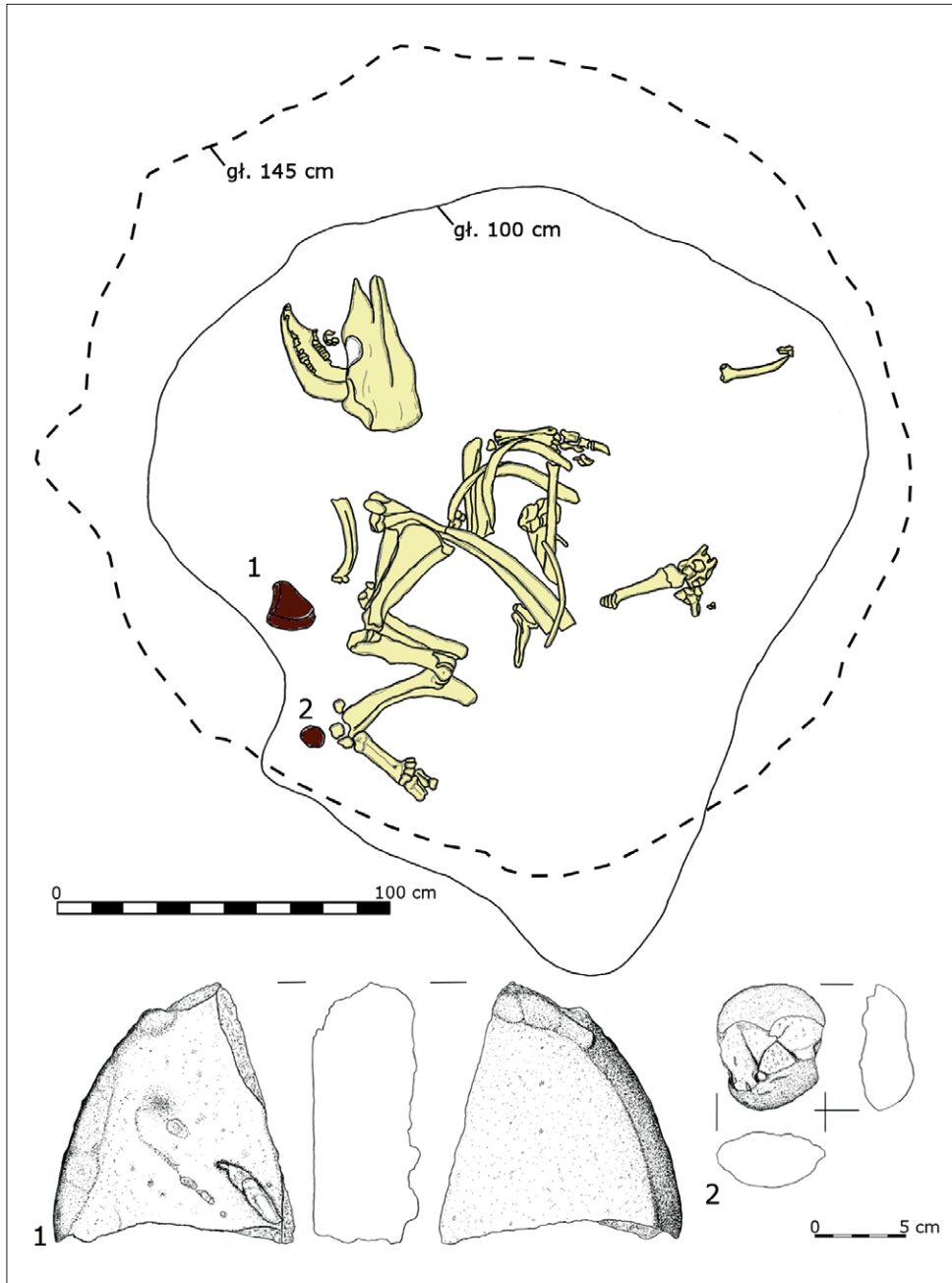
Kości tułowia. Stanowiły dwa fragmenty kręgow z odcinka szyjnego (od 3 do 6), trzy trzony kręgow piersiowych, jeden kręg ogonowy i dwa trzony kręgow niezakwalifikowanych do żadnego z odcinków kręgosłupa. Odnotowano 21 fragmentów żeber, w tym cztery z zachowanymi główkami.

Kończyna przednia. Należały tu prawa i lewa łopatka, kości ramienne i przedramienia oraz dwie kości śródreżca i sześć elementów nadgarstka. Odnotowano obecność dwóch prawych i lewych członów palcowych I, II i III rzędu z kończyny piersiowej oraz 13 trzszczek.

Kończyna miedniczna. Stwierdzono tu fragment trzonu kości piszczelowej, trzy kości stępu i prawą kość śródstopia.

Wśród kości bydła oznaczono też fragment trzonu niezidentyfikowanej kości długiej, który najprawdopodobniej należy łączyć z opisanym szkieletem.

Szczątki bydła należały do dorosłego samca, którego wiek w chwili śmierci ustalono na okres między 7 a 9 lat. Na podstawie długości zachowanych w całości kości obliczono wysokość w kłębie, która wahała się od 122,1 do 139,1 cm, ze średnią arytmetyczną równą 129,7 cm (Tabela 2). Osobnik ten należał więc do zwierząt średniorosłych (na pograniczu formy *Bos taurus brachyceros* i *Bos taurus primigenius*). Podobne wyniki uzyskano na podstawie wymiarów szerokościowych przelozonych na skalę stupunktową – otrzymano cztery wartości zawierające się w przedziale od 58 do 100 punktów. Na kościach bydła nie odnotowano żadnych śladów pochodzenia antropogenicznego.

Ryc. 2. Depozyt szkieletu bydła w obiekcie nr 1 na stan. 11 w Horodle wraz z wyposażeniem kamiennym (oprac. A. Hyrchała).

Tab. 1. Zestawienie szczątków kostnych ze stan. 11 w Horodle (oprac. J. Piątkowska-Malecka)

Gatunek Wykop/ Obiekt- Odcinek	Bydło									Owca/ koza									
	1/1N	1/1S	1/B	1/C	2/2	2/3	2/4	2-B	2-C	1/1	1/6	1/A	1/B	2/2	2/3	2/4	2-A	2-B	2-C
Czaszka	21																		
Żuchwa	2																		
Zęby	7				2		1	1		1		1		1		2			
Kręgi		2			3		1												
- szyjne	2																		
- piersiowe	2	1												1		1			
- ogonowe	1																		
Żebra	9	12	1			3		1							2	1	2		1
Łopaska	4	1							1				1				1		1
K. ramienna		2								1		1				1			
K. promieniowa		2																	
K. łokciowa		2																	
K. nadgarstka		6																	
K. śródreżcza	1	1																	
K. miednicy							1												
K. udowa														1	2				1
Rzepka										1									
K. piszczelowa	1		1								1		2	1		1	1		
K. strzałkowa																			
K. skokowa																			
K. piętowa																			
K. stępu	2	1																	
K. śródstopia		1																	
Człon palcowy I	2	2								1									
Człon palcowy II	2	2				1		1											
Człon palcowy III	2	2																	1
Trzeszczki	7	6																	
K. długa	1			1	1	1									2				

Tab. 2. Wymiary kości bydła z obiektu 1 ze stan. 11 w Horodle (wykaz użytych skrótów: SLC – najmniejsza długość szyjki łopatki, GL – największa długość, GLI – długość boczna, Bp – największa szerokość końca bliższego, Bd – największa szerokość końca dalszego, BT – największa szerokość bloczka, SD – najmniejsza szerokość trzonu, DLS – największa długość podeszwowa, Ld – długość powierzchni grzbietowej, HP – wysokość, WH – wysokość w kłębie; oprac. J. Piątkowska-Małecka)

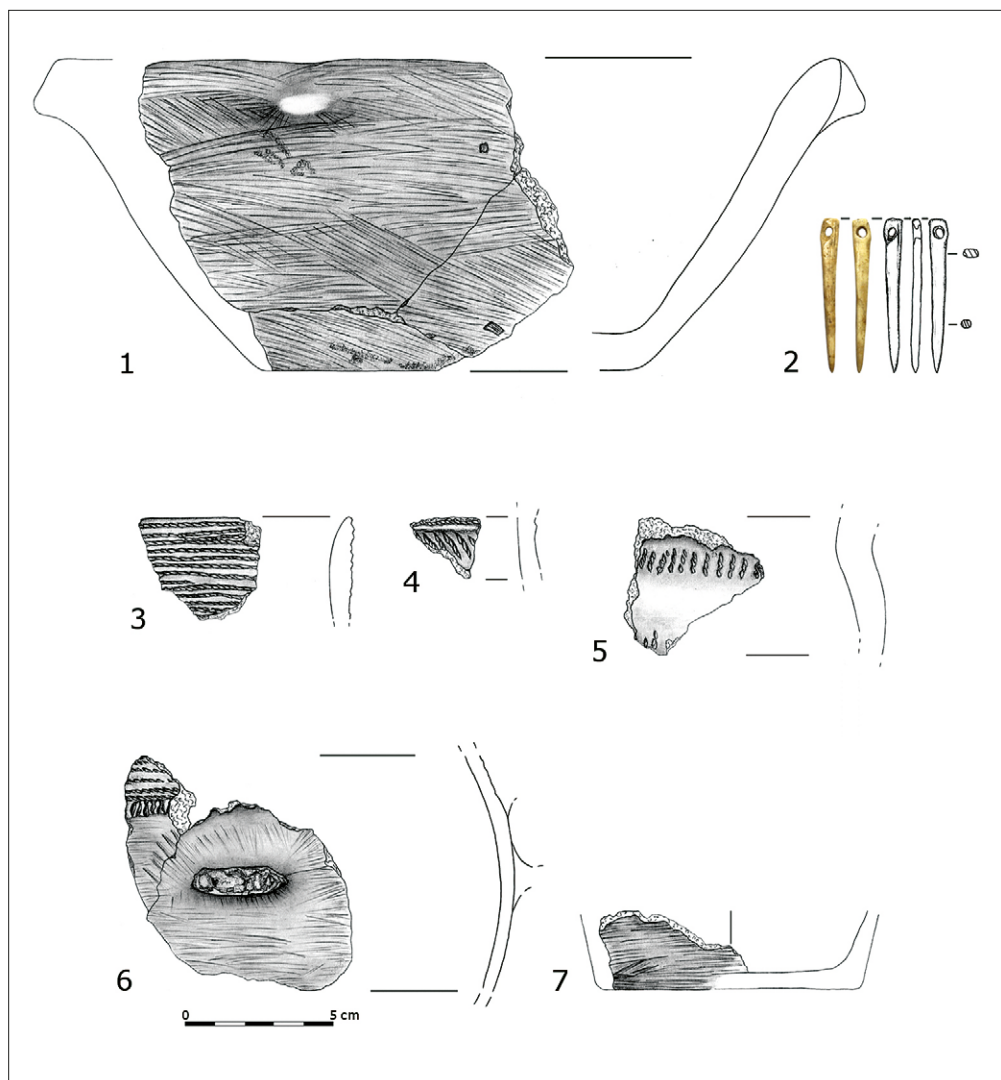
Element anatomiczny	SLC	GL	GLI	Bp	Bd	BT	SD	DLS	Ld	HP	WH/Liczba punktów
Łopaska	66										100
K. ramienna		336	294	112	90	84	50/56				WH=139,1
K. promieniowa		306		94	86		50				WH=131,6
K. śródręcza		202		64	68		41/28				WH=126,2
K. śródręcza		202		65	70		41/26				WH=126,2
K. śródstopia		220		56	63		34/34				WH=122,1
Człon palcowy I		66		34	34						65
Człon palcowy I		63		34	36						58
Człon palcowy I		64		34	36						60
Człon palcowy II		46									
Człon palcowy II		42									
Człon palcowy II		46									
Człon palcowy II		45		36	34						
Człon palcowy III								78	62	38	

W obiekcie nr 1 poza szkieletem bydła znaleziono także cztery fragmenty kostne owcy lub kozy. Były to: zuchwowy zęb trzonowy, trzon kości ramiennej, rzepka i fragment członu palcowego I. Poza oznaczonymi elementami z obiektu wydobyto 69 fragmentów bez cech diagnostycznych umożliwiającą ich identyfikację.

OBIEKT 2 (wykop 2) odkryto na głębokości 20 cm pod oranicą, miał nieckowaty kształt i wymiary 190 x 130 x 105 cm, wypełniony był szaroczną ziemią. Jego funkcję określono jako jamę zasobową. W wypełnisku obiektu odnotowano fragmenty ceramiki, krzemieni i muszli oraz resztki pokonsumpcyjne zwierząt i jeden wyrób kościany – igłę (Ryc. 3.1–2).

W jamie znaleziono 12 fragmentów kostnych, z czego oznaczono 10, które należały do bydła oraz owcy i kozy. Wśród pozostałości pierwszego gatunku oznaczono kość długą, trzy fragmenty trzonów kręgów i dwa zęby – przed- lub trzonowy i siekacz. Małe przeżuwacze reprezentowane były przez fragment wyrostka kolczystego kręgu piersiowego, trzony kości piszczelowej i udowej oraz fragment zęba. Trzy elementy owcy lub kozy pochodziły od zwierząt zabitych w młodym wieku.

Ryc. 3. Horodło stan. 11. 1–2 materiał zabytkowy z obiektu 2 (1 – fragment misy, 2 – igła kościana); 3–7 materiał ceramiczny z obiektu 3 (oprac. A. Hyrchała).

Iglę kościaną wykonano z istoty zbitej kości długiej zwierzęcia wielkości bydła lub konia. Przedmiot o długości 4,9 cm cechował się trójkątnym, wydłużonym kształtem. Na jednej z krótszych krawędzi ma on uformowany wierzchołek, na przeciwnym końcu, o szerokości około 0,5 cm, znajduje się otwór o średnicy 0,3 cm (Ryc. 3.2). Powierzchnia całego przedmiotu jest wygładzona i lekko wyswiecona, szczególnie intensywnie w części wierzchołkowej.

OBIEKT 3 (wykop 2) znajdował się na głębokości 25 cm, miał kształt zbliżony do okrągłego i wymiary 170 x 130 cm, wypełniony był szaroczną przemieszaną ziemią. Pełnił funkcję jamy zasobowej. W wypełnisku obiektu odkryto ceramikę, polepę i krzemień oraz 17 zwierzęcych fragmentów kostnych o cechach pokonsumpcyjnych (Ryc. 3,3–7). Pod względem gatunkowym i anatomicznym zidentyfikowano 11 elementów należących do udomowionych zwierząt przeżuwających. Do bydła zakwalifikowano fragment trzonu kości długiej, fragment lewego członu palcowego II i trzy żebra. Zmierzono długość członu palcowego II bydła. Wśród kości owcy lub kozy oznaczono po dwa fragmenty trzonów kości długich, udowych i żeber.

OBIEKT 4 (wykop 2), odkryty na głębokości 20 cm, stanowił jamę zasobową o prostokątnym kształcie z zaokrąglonymi narożnikami o wymiarach 280 x 160 x 115 cm. W wypełnisku obiektu znaleziono fragmenty ceramiki, krzemieni, kamieni i muszli oraz pozostałości kostne o cechach resztek pokonsumpcyjnych.

W jamie znajdowało się 20 fragmentów kostnych, w tym dwa fragmenty czaszki ludzkiej. Pod względem gatunkowym i anatomicznym nie oznaczono dziewięciu elementów, pozostałe stanowiły resztki bydła oraz owcy i kozy. Do pierwszego gatunku należały: kręgi piersiowy młodego osobnika, ząb przedtrzonowy, żuchwowy i fragment gałęzi miednicy. Wśród resztek małych przeżuwaczy wyróżniono kręgi piersiowy, trzon kości piszczelowej i ramiennej, fragment żebra i dwa fragmenty zębów żuchwowych.

OBIEKT 5 (wykop 2) o nieokreślonej funkcji i chronologii odkryto na głębokości 25 cm. Miał wymiary 105 x 95 cm i wypełniony był szaroczną ziemią. Nie zawierał materiału zabytkowego.

OBIEKT 6 (wykop 1) został odsłonięty jedynie częściowo, na głębokości 35 cm, w południowym narożniku wykopu. Był to obiekt mieszkalny o wymiarach 270 x 170 cm. W wypełnisku odkryto fragmenty ceramiki, krzemieni, kamieni i muszli oraz sześć fragmentów kostnych, z czego pod względem gatunkowym i anatomicznym zidentyfikowano fragment trzonu kości piszczelowej owcy lub kozy.

Szczątki kostne z warstwy kulturowej

Z warstw kulturowych w wykopie 1 i 2 łącznie pozyskano 61 fragmentów kostnych, z czego zidentyfikowano 20, co stanowi 32,8% (Tabela 3). Wśród oznaczonych kości znajdowały się wyłącznie fragmenty bydła oraz owcy i kozy. Do bydła zaliczono ząb, dwa fragmenty żeber, łopatkę, fragment trzonu kości piszczelowej i długiej oraz człon palcowy II pochodzący od osobnika zabitego w młodym wieku. Kości małych przeżuwaczy reprezentowane były przez ząb, trzy fragmenty łopatki, fragment kręgu, dwa żebra, kość ramienną, udową i trzy fragmenty kości piszczelowych oraz człon palcowy III.

Tab. 3. Zestawienie szczątków w obiektach i warstwie kulturowej ze stan. 11 w Horodle (oprac. J. Piątkowska-Malecka)

Identyfikacja zoologiczna	Obiekty	Warstwa kulturowa	Razem
Bydło (w tym III fr. z I osobnika)	134	7	141
Owca lub koza	20	13	33
Niezidentyfikowane	91	41	132
Razem	245	61	306

Omówienie wyników

Konsumpcja mięsa, znaczenie zwierząt i wykorzystywanie produktów odzwierzęcych wśród społeczności kultury strzyżowskiej jest słabo poznane. Wynika to z nikłej liczby analiz archeozoologicznych szczątków kostnych, co jest ściśle powiązane ze słabym rozpoznaniem stanowisk osadniczych. Dane uzyskane dla materiałów z Horodła pozwalają uzupełnić ten obraz. Zbiór szczątków kostnych nie był wprawdzie liczny, ale zawierał zróżnicowane rodzaje źródeł kostnych. Odkryto szczątki o cechach pokonsumpcyjnych, część szkieletu bydła i igłę kościaną.

Na pokonsumpcyjny charakter większości zbioru kostnego wskazuje miejsce odnalezienia szczątków w obiektach o charakterze jam śmietnikowych, ewentualnie zasobowych oraz stan ich zachowania w formie typowych, wiórowatych fragmentów powstałych w wyniku dzielenia tusz zwierzęcych i zabiegów kulinarnych. Materiały były silnie rozdrobnione i słabo zachowane, co potwierdza niski odsetek kości zidentyfikowanych pod względem gatunkowym i anatomicznym, wynoszący nieco ponad 43%. Wpływ na to miały zarówno czynności związane z obróbką kuchenną, jak również czynniki podepozycyjne (Lyman 1994), m.in. glebowe.

Wśród resztek pokonsumpcyjnych odnotowano jedynie obecność kości zwierząt udomowionych, przeżuwiających. Dominowały pozostałości bydła, w mniejszym udziale reprezentowane były kości owcy i kozy. Wydaje się więc, że zarówno w konsumpcji mięsa, jak i gospodarce wiodącą rolę ogrywały gatunki zapewniające poza mięsem korzyści wynikające z użytkowania przyżyciowego, takie jak źródło mleka, wełny i siły pociągowej. Obecność wyłącznie pozostałości kostnych zwierząt przeżuwiających, przy braku kości świni, sugeruje, że hodowla mogła mieć, przynajmniej częściowo, charakter mobilny i związana była z sezonowym wypasem stad. Stwierdzenie to pozostaje w sferze hipotez, gdyż mała liczebność analizowanego zbioru powoduje, że uzyskane wyniki wymagają weryfikacji. Nie dają one też pełnego obrazu gospodarki i charakteru prowadzonej hodowli, głównie z powodu

małej liczby danych dotyczących wieku i płci zwierząt. Społeczność kultury strzyżowskiej swoją gospodarkę opierała na hodowli zwierząt, a także na uprawie roli. Potwierdza to obecność w wyposażeniu grobowym sierpów krzemienych, na których widoczne są tzw. żniwne wyświecenia. Badania traseologiczne tego typu przedmiotów wykazały intensywne ślady użytkowe związane z obróbką roślin krzemionkowych, przede wszystkim zboża (Hyrchała i in. 2022). Mimo że w starszej fazie wczesnej epoki brązu społeczności koncentrowały się raczej na hodowli zwierząt, a nie uprawie ziemi, a prowadzona hodowla nawiązywała do typowej dla ludności późnoneolitycznej kultury ceramiki sznurowej (Reder 2007), w materiale archeologicznym, w ciągu rozwoju kultury mierzanowickiej, widoczne są zmiany zarówno w trybie życia tych społeczności, jak i prowadzonej przez nich gospodarce, polegające na przejściu od wędrownego pasterstwa do rolnictwa połączonego z rozwiniętą hodowlą (Kadrow 2001: 140). Z powodu małej liczby danych zarówno archeozoologicznych, jak też archeobotanicznych trudno to twierdzenie odnieść do gospodarki społeczności strzyżowskich. Niemniej dane uzyskane na podstawie analizy archeozoologicznej materiałów kostnych z osady w Horodle wskazują na duże znaczenie w konsumpcji mięsa i gospodarce zwierząt przeżywających – bydła, owcy i kozy.

Podobna sytuacja dotyczy także innych osad kultury strzyżowskiej, zlokalizowanych zarówno na terenie ziem polskich, jak i Ukrainy. Z badań szczątków kostnych z osady w Strzyżowie wynika, że podstawą zajęć gospodarczych była hodowla, w niewielkim stopniu uzupełniana łowiectwem i rybołówstwem. W strukturze hodowli dominowało bydło, na kolejnych miejscach, w znacząco mniejszych udziałach, występowały szczątki świni oraz owcy i kozy, najmniej było konia. Wśród kości zwierząt dziko żyjących odnotowano pojedyncze kości jelenia, sarny i dzika. Oznaczono też nieliczne kości gęsi oraz łuski i kości ryb z rodziny karpowatych (Głosik 1968; Nowak 1968: 124n). Podobnie jak w przypadku osady w Horodle, zbiór kostny był mało liczny, analizie poddano jedynie 207 fragmentów kostnych.

W literaturze znajdują się jeszcze wzmianki o szczątkach świni, kozy i konia, które znaleziono w jamie na osadzie w Krasnymstawie (Gurba 1956) oraz pozostałościach z osady w Stawku, gdzie wydzielono szczątki tych samych gatunków (Głosik 1968). Podobnie ogólnikowe są informacje dotyczące wyników badań archeozoologicznych przeprowadzonych na stanowiskach z terenu Ukrainy, m.in. Stawok, Dubna-Wołyca i Biliv (Ochrimenko i in. 2017). Oznaczono tam różne gatunki zwierząt zarówno udomowionych (bydło, koń, owca/koza, świnia, pies), jak i dzikich (zając, bóbr, chomik, suseł, dzik, sarna), a także nieliczne gatunki ptaków (cyranka) i ryb (szczupak). Niestety nie są znane dane liczbowe, co uniemożliwia ocenę proporcji i znaczenia oraz skali wykorzystywania poszczególnych gatunków zwierząt. Zgodzić można się jedynie z twierdzeniem, że podstawą gospodarki była hodowla, a jej uzupełnieniem łowiectwo i rybołówstwo.

W przypadku szczątków ssaków dziko żyjących, wśród których wydzielono głównie pozostałości jelenia i sarny, w tym fragmenty poroża, istnieje możliwość ich pochodzenia z naturalnych zrzutków, a nie upolowanych zwierząt.

Niektórzy badacze zwracali uwagę na różnice w uśrednionych udziałach szczątków poszczególnych gatunków odnotowanych na osadach wołyńskich i w Strzyżowie, podkreślając większy odsetek kości konia na stanowiskach położonych na wschodzie zasięgu kultury strzyżowskiej, kształtujący się na poziomie około 18%, podczas gdy w Strzyżowie wynosił jedynie 1% (Głosik 1968; Svesznikov 1990; Taras 2007; Ochrimenko i in. 2017).

Mimo nielicznych danych dotyczących roli zwierząt wśród społeczności kultury strzyżowskiej, w literaturze utrwalił się uogólniony obraz gospodarki zwierzętami (Głosik 1968; Taras 2007; Hyrczała 2015). Podsumowując dotychczasowe ustalenia, stwierdzić jedynie można, że wśród strategii gospodarczego wykorzystywania zwierząt dominowała hodowla, w niewielkim stopniu uzupełniana łowiectwem i rybołówstwem. W hodowli, niezależnie od regionu, największą rolę odgrywało bydło, mniejsze znaczenie pełniły małe przeżuwacze oraz świnia. Przewaga zwierząt przeżuwających może być związana z tradycjami pasterskim sięgającymi czasów eneolitu. Małe liczebności odkrytych zbiorów osteologicznych, słaby stan ich zachowania oraz znikoma liczba danych dotyczących wieku i płci zwierząt nie pozwalają na tym etapie na bliższe określenie zasad prowadzonej hodowli. Niektórzy badacze na podstawie danych pośrednich, a mianowicie obecności na osadach mis o dużych rozmiarach, sugerują, że hodowla miała charakter ukierunkowany na pozyskiwanie mleka (Ochrimenko i in. 2017: 210). Nie jest to jednak potwierdzone przez wyniki badań archeozoologicznych dotyczących struktury wieku i płci zwierząt przeżuwających.

Ze względu na brak badań osteometrycznych szczątków niewiele wiadomo także na temat morfologii zwierząt hodowanych przez społeczności kultury strzyżowskiej. Wyjątek stanowią dobrze zachowane pozostałości szkieletu bydła odkryte na stanowisku nr 11 w Horodle. Znaleźisko to najprawdopodobniej wiązać należy z uтиlizacyjnym charakterem depozycji. Nie jest możliwe wskazanie przyczyn i powodów złożenia tego osobnika w jamie, ale mogły one mieć związek z jakąś chorobą niepozostawiającą śladów na szkielecie. W jamie śmietniskowej (obiekt 1) zdeponowano szczątki dorosłego samca. Był to prawie cały szkielet reprezentowany przez kości czaszki, tułowia, całą kończynę piersiową i część kończyny tylnej. Osobnik ten należał do formy przejściowej między formą wysoko- i średniorosłą, między *Bos taurus primigenius* i *Bos taurus brachyceros*, a jego wysokość w kłębie wynosiła około 135 cm. Ze względu na brak materiałów porównawczych trudno jednoznacznie stwierdzić, czy był to typowy przedstawiciel wczesnobrązowej populacji. W okresie tym odnotowuje się systematyczny spadek wielkości bydła (Lasota-Moskalewska 1980). Wysoki wzrost osobnika znalezione w Horodle

może w pewnym stopniu wynikać z jego płci. Morfologia innych gatunków nie jest poznana, w literaturze znajduje się jedynie ogólna informacja na temat koni należących do zwierząt niskorosłych, o krępej budowie ciała, których szczątki w dużej liczbie znaleziono na osadach wołyńskich (Szabała 2017: 19).

Poza depozytem szkieletu bydła i szczątkami pokonsumpcyjnymi na osadzie w Horodle znaleziono również igłę kościaną. Wykonano ją z trzonu bliżej nieokreślonej kości długiej bydła lub konia. Przedmioty tego typu były powszechnie użytkowane w pradziejach i średniowieczu do zszywania luźno tkanych lub dzianych tkanin oraz skór (Jaworski 1990; Cnotliwy 1999: 158). Funkcje tego przedmiotu potwierdzają kształt i wymiary oraz widoczne makroskopowo ślady użytkowania w formie wygładzenia i wyświecenia powierzchni, szczególnie intensywne w części wierzchołkowej. Analogiczne przedmioty z innych stanowisk osadniczych kultury strzyżowskiej pochodzą z jamy zasobowej nr 2/94 na stanowisku 6 w Gródku (Niedźwiedź, Panasiewicz 1995: ryc. 1:8) i z jamy nr 25 w Strzyżowie na stanowisku 1 (Głosik 1961). Znajdowane są one również na osadach zlokalizowanych na terenie Ukrainy (Tkacz 2010; Ochrimenko i in. 2017).

Podsumowując dotychczasowe wyniki badań archeozoologicznych przeprowadzonych na materiałach kostnych ze stanowisk osadniczych kultury strzyżowskiej, stwierdzić można, że podstawę gospodarki zwierzętami stanowiła hodowla, w niewielkim stopniu uzupełniana łowiectwem i rybołówstwem. W hodowli dominowały zwierzęta przeżuwające, głównie bydło, rzadziej owce i kozy, w mniejszym stopniu wykorzystywano świnie i konia. Wydaje się, że ostatni gatunek miał większe znaczenie na stanowiskach zlokalizowanych we wschodniej części zasięgu tej kultury. Z powodu małej liczby danych nieznane są zasady prowadzonej hodowli. Trudno stwierdzić, czy jej głównym celem było uzyskanie mięsa i tłuszczu do konsumpcji czy raczej użytkowanie przyżyciowe zwierząt. Niewiele wiadomo również na temat ich morfologii. Wyjątkiem jest bydło, które było rosłe i masywne, o wzroście około 135 cm. Dopełnieniem korzyści wynikających z hodowli było łowiectwo i rybołówstwo. Polowano głównie na jelenia, sarnę i dziką, a odławiano ryby z rodziny karpowatych i szczupaka. Z produktów odzwierzęcych pochodzących od ssaków wykorzystywano surowiec kościany i poroże, z których wytarzano igły i inne przedmioty codziennego użytku. Poza szczątkami pokonsumpcyjnymi i wyrobami z kości czasem odnajdywano także depozyty szkieletowe zwierząt, stanowiące zapewne wyraz utylizacji zwierząt z bliżej nieznanymi powodów.

Bibliografia

- Bargiel B. (1991), *Badania nad I okresem epoki brązu na Lubelszczyźnie*, [w:] J. Gurba (red.), *Schylek neolitu i wczesna epoka brązu w Polsce środkowowschodniej. (Materiały z konferencji)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin (Lubelskie Materiały Archeologiczne, 6), s. 103–113.
- Bargiel B. (2006), *Kultura strzyżowska w świetle znalezisk grobowych*, „Wiadomości Archeologiczne”, 58, s. 65–99.
- Cnotliwy E. (1999), *Wczesnośredniowieczne przedmioty z poroża i kości z Kruszowicy na Kujawach*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Studia Archeologiczne”, 32, s. 153–241.
- Driesch von den A. (1976), *A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites as developed by the Institut für Palaeoanatomie, Domestikationsforschung und Geschichte der Tiermedizin of the University of Munich*, Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, Harvard (Peabody Museum Bulletin, 1).
- Fock J. (1966), *Metrische Untersuchungen an Metapodien einiger europäischer Rinderassen* (M. Sc. Dissertation, University of Munich).
- Gardawski A. (1959), *Plemiona kultury trzcinieckiej w Polsce*, „Materiały Starożytne”, 5, s. 7–189.
- Gifford-Gonzales D. (2018), *An Introduction to Zooarchaeology*, Springer, Santa Cruz, <https://doi.org/10.1007/978-3-319-65682-3>
- Głosik J. (1961), *Osada kultury ceramiki sznurowej w Strzyżowie, pow. Hrubieszów, w świetle badań w latach 1935–37 i 39*, „Materiały Starożytne”, 7, s. 111–163.
- Głosik J. (1968), *Kultura strzyżowska*, „Materiały Starożytne”, 11, s. 7–114.
- Gurba J. (1956), *Osada kultury ceramiki sznurowej w miejscowości Krasnystaw*, „Wiadomości Archeologiczne”, 23,1, s. 112.
- Howard M.M. (1963), *The metrical determination of the metapodials and skulls of cattle*, [w:] A.E. Mourant, F.E. Zeuner (red.), *Man and cattle*, Royal Anthropological Institute, London (Occasional Paper, 18), s. 91–100.
- Hyrchała A. (2015), *Wojownik i księżniczka z Rogalina – nowy rozdział w dziejach badań nad kulturą strzyżowską*, [w:] A. Hyrchała, B. Bartecki (red.), *Wojownik i księżniczka. Archeologia – medycyna sądowa – sztuka*, Muzeum im. ks. St. Staszica, Hrubieszów, s. 52–79.
- Hyrchała A. (2021), *Igranie z ogniem – rytuały pogrzebowe kultury strzyżowskiej na przykładzie wybranych pochówków z cmentarzyska w Rogalinie*, „Przegląd Archeologiczny”, 69, s. 63–83, <https://doi.org/10.23858/PA69.2021.1857>
- Hyrchała A., Pyżewicz K., Bartecki B. (2022), *Flint sickles from graves of the Strzyżów culture in the light of use-wear analysis*, „Sprawozdania Archeologiczne”, 74,1, s. 485–499, <https://doi.org/10.23858/SA/74.2022.13017>
- Jaworski K. (1990), *Wyroby z kości i poroża w kulturze wczesnośredniowiecznego Ostrowa Tumskiego we Wrocławiu*, Volumen, Wrocław–Warszawa.

- Kadrow S. (2001), *U progu nowej epoki. Gospodarka i społeczeństwo wczesnego okresu epoki brązu w Europie Środkowej*, Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk. Oddział, Kraków.
- Kolda J. (1936), *Srovnávací anatomie zvířat domácích seřetelem k anatomii člověka*, nakład własny, Brno.
- Koman W., Niedźwiedz J. (1998), *Badania ratownicze na wielokulturowych stanowiskach nr 11 i 12 w Jankach Dolnych, woj. zamojskie*, „Archeologia Polski Środkowowschodniej”, 3, s. 86–92.
- Kondracki J. (2001), *Geografia regionalna Polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Lasota-Moskalewska A. (1980), *Morphotic changes of domestic cattle skeleton from the neolithic age to the beginning of the iron age*, „Wiadomości Archeologiczne”, 45, s. 119–163.
- Lasota-Moskalewska A. (2008), *Archeozoologia. Ssaki*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Lutnicki W. (1972), *Uzębienie zwierząt domowych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Kraków.
- Lyman R.L. (1994), *Vertebrate Taphonomy*, Cambridge University Press, Cambridge, <https://doi.org/10.1017/CBO9781139878302>
- Matolski J. (1970), *Historische Erforschung der Körperdrüse des Rindes auf Grund von ungarischem Knochenmaterial*, „Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie”, 87, s. 89–137, <https://doi.org/10.1111/j.1439-0388.1970.tb01330.x>
- Niedźwiedz J. (1999), *Trzeci sezon badań na stanowisku wielokulturowym w Jankach Dolnych stan. 11, pow. Hrubieszów*, „Archeologia Polski Środkowowschodniej”, 4, s. 67–71.
- Niedźwiedz J., Panasiewicz W. (1994), *Wyniki nadzorów archeologicznych na osadzie wielokulturowej w Hrubieszowie-Podgórzu stan. 5*, [w:] *Sprawozdania z badań archeologicznych w województwie zamojskim w 1993 roku*, Muzeum Okręgowe, Zamość, s. 52–58.
- Niedźwiedz J., Panasiewicz W. (1995), *Badania na osadzie wielokulturowej w Gródku nad Bugiem stan. 6*, [w:] *Sprawozdania z badań archeologicznych w województwie zamojskim w 1994 roku*, Muzeum Okręgowe, Zamość, s. 15–18.
- Nowak E. (1968), *Analiza materiałów pochodzenia zwierzęcego z osady kultury strzyżowskiej w Strzyżowie, pow. Hrubieszów*, „Materiały Starożytne”, 2, s. 124–128.
- Ochrimenko G., Skliarenko N., Lokajczuk S. (2017), *Strzyżowska kultura – historyko-kulturologiczny ta mystekyj aspekty*, Weża-Druk, Luck.
- Podkowińska Z. (1936), *Wykopaliska w Strzyżowie, prowadzone w lecie 1935 roku*, „Z Otchłani Wieków”, 11, s. 72–77.
- Podkowińska Z. (1960), *Badania w Strzyżowie, pow. Hrubieszów, woj. Lublin, w latach 1935–1937 oraz 1939*, „Archeologia Polski”, 5.1, s. 39–80.
- Reder J. (2007), *Środowiskowe uwarunkowania rozwoju osadnictwa i gospodarki społeczności pradziejowych południowo-wschodniej Lubelszczyzny*, [w:] E. Banasiewicz-Szykuła (red.),

- Pradzieje południowo-wschodniej Lubelszczyzny*, Lubelski Wojewódzki Konserwator Zabytków; Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Lublinie, Lublin (Skarby z Przeszłości), s. 5–21.
- Reitz E.J., Wing E.S. (2008), *Zooarchaeology*, Cambridge University Press, New York, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511841354>
- Sulimirski T. (1957–1959), *Polska przedhistoryczna*, cz. 2, Polski Uniwersytet na Obczyźnie, Londyn, s. 84–257.
- Svesznikow I. (1990), *Strzyżowska kultura*, [w:] A.P. Czernysz (red.), *Archeologia Prykarpattia, Wołyni i Zakarpattia (Eneolit, brzoza, rannije żelezo)*, Nauk. Dumka, Kyiv, s. 68–74.
- Szabała J. (2017), *Ewolucja agrarnego wyrobnyctwa na Wołyni w epochu midzi ta brzozy*, *Litopys Wołyni*, „Wseukraiński naukowyj czasopys”, 18, s. 15–20.
- Ślusarski Z., Ślusarska-Polańska M. (1989), *Badania stanowisk kultury strzyżowskiej w Raciborowicach-Kolonii, woj. Chełm w latach 1956, 1958 i 1959*, „Sprawozdania Archeologiczne”, 40, s. 167–196.
- Taras H. (2007), *Na przedpolu świata pontyjskiego – osadnictwo kultury strzyżowskiej (2000/1950–1600 przed Chr.)*, [w:] E. Banasiewicz-Szykuła (red.), *Pradzieje południowo-wschodniej Lubelszczyzny*, Lubelski Wojewódzki Konserwator Zabytków; Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Lublinie, Lublin (Skarby z Przeszłości), s. 85–105.
- Tkacz V. (2010), *Poselenia strzyżowskoji kultury Rowańci-Gnidavska Girka (za materialami z rozkopu 12)*, „Wołyno-Podilski archeologiczni studiji”, 3, s. 109–117.
- Zakościelna A., Gurba J. (1996), *Badania cmentarzysk kultury wołyńsko-lubelskiej ceramiki malowanej na Grzędzie Horodelskiej*, „Archeologia Polski Środkowowschodniej”, 1, s. 9–16.

Summary

The purpose of this paper is to summarize the state of knowledge on the importance of animals in the lives of the communities of the Strzyżów culture living in the Early Bronze Age (2000/1950–1600 BCE) in the eastern part of the Lublin Upland and the south-eastern Volhynian Upland. Both the results of previous analyses of animal bone remains from the settlements of this culture, as well as the results of new archaeological and archaeozoological research carried out at site no. 11 in Horodło have been taken into consideration. The basic form of animal farming was the breeding of domestic species, mainly ruminants (cattle, sheep and goats) and, to a lesser extent, pigs. Horses were also used, and their remains were more common and numerous in the settlements located in the eastern part of the Strzyżów culture's geographical range. To a small extent, livestock farming was supplemented by the hunting of wild mammals (deer, roe deer, wild boar) and birds (garganey, goose) and fishing (pike, carp).

Keywords: Early Bronze Age, Strzyżów culture, bone remains, economy, farming, hunting

Joanna Piątkowska-Malecka, Anna Hyrchała, Olha Synkovska, Anna Mucha

---

Joanna Piątkowska-Malecka

Uniwersytet Warszawski
Wydział Archeologii
e-mail: jmalecka@uw.edu.pl

Anna Hyrchała

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych i Sztuki
e-mail: ahyrchala@gmail.com

Olha Synkovska

Uniwersytet Warszawski
Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych
e-mail: o.synkovska@student.uw.edu.pl

Anna Mucha

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych i Sztuki
e-mail: anna.maria.mucha@poczta.onet.pl